

A MONDATFONETIKAI ESZKÖZÖK ÉS AZ OROSZ INTONÁCIÓS MODELLEK TANÍTÁSA

Írta: KISVÁRDAINÉ LACZKÓ IRÉN—KISVÁRDAI KÁROLY

I. Ahhoz, hogy teljes valóságában leírassunk egy társalgást vagy bármilyen más élőbeszédet, a grammatikai eszközökön túl szükség van a mondatfonetikai eszközök alkalmazására, mivel a kommunikáció folyamatában a belső logikai értelem döntően a mondatfonetikai eszközök révén valósul meg. Más szóval a mondatfonetikai eszközök kommunikációs és információs tartalmat és viszonyokat tükröztenek. A kommunikáció folyamatában a beszéd és a beszédértés a domináns elem. Ez a kétféle beszédtevékenységi forma csak együtt teszi lehetővé a kommunikáció megvalósulását. [1]

Ez a felismerés a nyelvoktatásban is változást hozott. A grammatizáló-fordító módszer egyeduralmát új törekvések váltották fel. Az új felfogás a beszélt nyelvből indult ki, és a beszéd, valamint az auditív készségek maximális fejlesztését tette a modern nyelvoktatás központi feladatává anélkül, hogy elhanyagolná az írásbeliséget.

A beszélt nyelv előretörése a nyelvoktatásban a nyelv „hangzó” oldalának kutatását vonta maga után. Viszonylag sokat foglalkoztak az angol beszéd intonációs rendszerével, s hosszú ideig elhanyagolták az orosz beszéd elemzését. A nyelvoktatási gyakorlatra épülve Brizgunova munkáival a hatvanas években kezdődött el egy intenzívebb gyakorlati célzatú elméleti megalapozottságú intonációkutatás. [2]

Korunkban a tudományos-technikai forradalom hatására felgyorsult technikai, tudományos és társadalmi élet fejlődése is e feladatok sikeres teljesítését kéri számon a nyelvoktatástól.

Míg korábban az információátadásnak legjelentősebb forrása a könyv volt, napjainkban a közlekedési eszközök által legyőzött távolságok mind gyakoribbá teszik a személyközi információcserét. A technikának (a rádióknak, az elektromos hangrögzítőgépeknek) a mindennapi életben való megjelenése az információátadásban- és vételben egészen újszerű, tisztán auditív módszer megvalósulását hozta, melyben a legnagyobb szerepe a beszédnek és a beszédértésnek van. [3]

Az élőbeszéddel szemben támasztott igényesség már nem elégedhet meg azzal, hogy gondolataink világos kifejezése számára csupán a megfelelő jelentésű szavakat válogassuk ki, és azokat helyes grammatikai megszerkesztéssel közöljük, hanem fontos azok hangalaki és intonációs megformálása is.

Iskolai nyelvoktatásunkban akkor jutottunk túl a holtpontra, amikor az élőbeszéd és a kiejtés tanítása mellett — az utóbbi gyakorlatilag csupán a hangképzésre korlátozódott — a mondatfonetikai eszközök bekapcsolásával eljutottunk a helyes, értelmes beszéd tanításának a meggyökereztetéséhez.

1. Ezen a ponton eljutottunk a mondatfonetikai eszközök közül a legelsőhöz és a legfontosabbhoz a *mondathangsúlyhoz*. Szerepe kettős: egyfelől rámutat a mon-

dat *tartalmi* jellegére (kijelentő, kérdő, felszólító vagy óhajtó voltára), másfelől, mint főfunkciós mondatfonetikai eszköz a mondat *értelmi* elemeinek fontosságára utal.

Az elmondottak igazolására vizsgáljunk meg három orosz mondatot.

- | | |
|----------------------|----------------|
| 1. Кто читает книгу? | Я читаю книгу. |
| 2. Что ты читаешь? | Я читаю книгу. |
| 3. Что ты делаешь? | Я читаю книгу. |

A kérdő mondatokra kapott válaszmondatokat, a feleleteket elemezve megállapíthatjuk, hogy mind a három mondat *szerkezete* alapján egyszerű bővített mondat, amely alanyból, állítmányból és tárgyból áll, *fajtaját* tekintve pedig kijelentő mondat. Mindhárom kijelentő mondat szóanyaga, szavainak jelentése, nyelvtani szerkezete, mondatstruktúrája tökéletesen azonos, semmi eltérést nem tapasztalunk, mivel a mondatok a szóosztályok azonos individuumaiból épülnek fel, az esetek külső összefüggése alapján a tényállás is azonos.

Mihelyt azonban e mondatok belső *értelmi* voltát a beszélő *megnyilatkozásai* alapján, a kommunikáció logikai tartalma szerint tesszük vizsgálat tárgyává, kiderül, hogy mégsem azonosíthatók, hogy mégiscsak eltérnek, különböznek egymástól. Ez a különbözőség nem szemantikai, morfológiai vagy szintaktikai jellegű, hanem logikai, értelmi vonatkozású, s a különbözőséget a belső logikai, értelmi tartalom differenciálja.

Ha a három kijelentő mondatot azzal a céllal mérjük össze, hogy ezáltal ki-mutassuk a formailag szonos mondatok értelmi vonatkozásainak eltéréseit, akkor megállapíthatjuk, hogy e mondatok logikai tartalma alapján más-más belső viszonyt jelölnek, és más-más értelmet emelnek ki. Az első mondatban a „кто” kérdőszóval az alanyra kérdezve a válaszban azt emeltük ki, hogy „эн” olvasom a könyvet és nem valaki más. A második mondatban, az elsőtől eltérően, a „что”-val kérdezve, a tárgyat hangsúlyoztuk, azt, hogy a „könyvet” olvasom, s mondjuk, nem az újságot vagy a hirdetményt. Az utolsó mondatban az állítmányra kérdezve az előzőekkel szemben azt erősítjük meg, hogy „olvasom” a könyvet, és nem lapozgatom vagy nézegetem azt.

A formailag, alakilag azonos háromtagú mondatnak — a kérdés és kommunikáció logikai tartalmától függően — háromféle variánsa fordult elő. A jelentésbeli különbözőséget a mondatfonetikai eszközökkel, azon belül is elsősorban a *mondathangsúllyal* emeltük ki, ami tulajdonképpen a beszédben a belső logikai tartalom, az értelmi oldal kifejezésének eszköze, s egyben a *szintaktikai jelentések hordozója* is, amellyel a hanglejtési változások is kapcsolatosak.

A mondathangsúly a szóhangsúly fokozása révén jön létre, amely a mondatban kiemelkedő intonációs csúcst alkot, egyik-másik szó vagy szintagmatikus hangsúly fölé emelkedik, s átlagereje, -magassága, -időtartama nagyobb a többinél, s ezáltal mintegy uralkodik az egész mondaton, átfogja azt. Kommunikációs funkciója pedig az, hogy a kontextuálisan kiemelkedő részek között megkülönböztető értelmi szerepet töltsön be.

A mondatok további vizsgálatából az is kitűnik, hogy az 1. és a 2. kérdő mondatban a kérdő névmás, a 3.-ban a kérdést tartalmazó igei állítmány, a választ tartalmazó igei állítmány, a választ tartalmazó kijelentő mondatokban pedig az *új közlést* tartalmazó mondatrész a mondathangsúlyos, amely ellentétben áll az előzővel, illetve az utána következővel.

A kérdés-felelet egymáshoz való viszonyában megállapítható, hogy a kérdés függvénye a válasz, s ez utóbbi a kérdéssel szemben alárendelt helyzetben van, mivel a kérdés jellege meghatározó tényező a válasz logikai tartalma, a mondat értelmi

hangsúlya szempontjából. Következésképpen a kérdő mondat helyes intonálásától nagymértékben függ az idegen nyelvi beszéd tökéletes megértése és az ebből következő helyes válaszadás. Éppen ezért nyelvoktatási aspektusból is különösen fontos, hogy hallgatóink a mondatfonetikai eszközök mind elméleti, mind gyakorlati alkalmazásának művelésében biztonságosan mozogjanak, hisz ezek elvétele megértési torzulásokhoz vezet.

2. A mondatfonetikai eszközök közül másodikként — a beszédhangokból kiindulva — a *hanglejtést* alkotó elemeket vizsgáljuk meg, és pedig:

1. hangmagasságot, 2. hangerőt, 3. hangtartamot, 4. hangszint. Az akusztika: 1., 2., és a 4-et tekinti hangtulajdonságnak, a hármadikat kizárja a hangtulajdonságok köréből. A nyelvészek viszont joggal beveszik a hangtartamot is, vagyis az időt, mert a magasság, az erő, a hangszín változásai mind az idő tengelyén bonyolódnak le, és az idő köti össze valamennyit. Továbbá minden folyamatot erő indít el, s minden folyamatnak van lepergési ideje, ezért nemcsak lehet, hanem kell is az időről beszélni.

A hanglejtést alkotó elemek aspektusából ezt a négyet tekintjük nélkülözhetetlen alapvető tényezőnek. Ezek a hangtulajdonságok alkalmasak a tudattartalom közlésére, mert párhuzamosan ábrázolják a gondolat- és az érzésintenzitások változásait. [4]

A hanglejtés a mi értelmezésünkben a hangmagasság változása egy magas és egy mélypont között. Ezen a hangmagasságon három hangfekvést különböztetünk meg (magasat, közepeset, mélyet), a hangfekvések közötti hangtávolságot hangköznek mondjuk.

3. A beszédtempó függ a beszélő nyelvi készségétől, stílusától, kiejtésétől, artikulációjától, logikai képességétől, emocionális beállítottságától, a beszédtevékenység formájától, helyzetétől, milyen körülmények között, milyen céllal folytat beszédtevékenységet, a beszédmű szerkezeti, logikai tartalmától.

Problémánk szempontjából, az értelem kiemelése aspektusából vizsgálva a kérdést, számunkra az a döntő, hogy a tempóváltások két fokozatát a gyorsulást és a lassulást a beszéd folyamatában egy mondaton belül vagy azon túl mikor és hogyan érvényesítjük. Egy átlagos sebességű beszédben a közbevetett vagy beillesztett részek tempóját felgyorsítjuk, a kiemelt legfontosabb részeket pedig lelassítjuk, eltagoljuk. Ezek a tempóváltások minden beszédműben kimutathatók, és az értelmi kiemelést célozzák.

Nyelvoktatási szempontból azért is kívánatos a beszédsebesség megfelelő gyorsasága, mert ezzel koncentrált és gyors reakcióra serkenthetjük a hallgatókat, s egyben lehetetlenné tesszük számukra a hallottak állandó fordítgatásának nemkívánatos gyakorlatát, másrészt viszont hozzá kell szoktatnunk a jelölteket a természetes beszédshituációban, idegen nyelvi környezetben használt beszédtempóhoz, hisz a társalgásban a beszélő vajmi keveset törődik a hallgató nyelvi felkészültségével, nem igazítja hozzá tempóját.

4. A *szünet* olyan tartam a hangok egymásutánjában, amely alatt nincs hangzás.

A mondatfonetikai eszközök használatában természetes alapállás a négy esz köznek együttes jelentkezése. [5]

5. *Az orosz nyelv intonációjának strukturális elemei.* A mondathangsúlynak értelmi szerepe mellett van egy ún. szerkezeti funkciója is, miszerint az egyes mondatokat az intonáció szempontjából három szerkezeti elemre tagolja: *hangsúly előtti, hangsúlyos, (tonéma) és hangsúly utáni* részekre.

A Я читаю книгу mondatban a mondathangsúly előtti tag а я чи-, amely egy szóból és egy szótagból áll. A hangsúlyos részt, a tonémát követő tag а ю-книгу

szintén egy szótag és egy szó, amit a hangsúly utáni résznek nevezünk. A hangsúly előtti és a hangsúly utáni rész között helyezkedik el a „ta” mondathangsúlyos szótag, a tonéma, amely a fonológiai jelentések hordozója és vele kapcsolatos egy adott mondat intonációs változása, mivel a hangnemet a mondathangsúlyos szótagban változtatja meg az irányát.

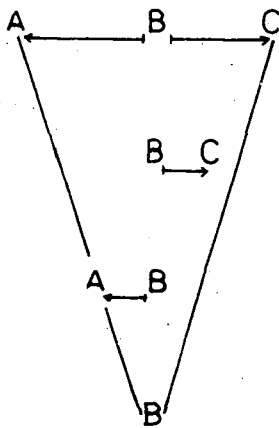
Tulajdonképpen fonológiai értéke, mint hanglejtési struktúraelemnek, csak a mondathangsúlyos szótagnak, a tonémának van. Ennek grafikai jelölése mind az öt alább bemutatott orosz intonációs főtípusban más és más, viszont a hangsúly előtti és a hangsúly utáni tag jelölése szaggatott vonallal történik, a mondat állománya fölött.

A mondat alatt levő vízszintes vonal az elő- és az utótagot jelöli, az üresen hagyott rész a mondathangsúlyos elemet jelöli.

A mondat intonációjának strukturális elemeit az alábbiakban mutatjuk be.

1. Вы были в Москве. А kérdőszó nélküli teljes szerkezetű kérdő mondatban mind a három struktúraelem realizálódik: a hangsúly előtti, a tonéma, s a hangsúly utáni rész.
2. Кто был я в Москве? Кét struktúraelem van jelen: a tonéma és a hangsúly utáni. Elmaradt az előtag.
3. Он ушёл. Кét elemes struktúra: a hangsúly előtti elemből és a tonémából áll. Itt viszont az utótag vált le.
4. Здесь? Egyetlen elemre, a tonémára redukálódott a mondat.

A teljes szerkezetű struktúra szűkülését az alábbi ábra tükrözi:



A teljes szerkezetű struktúráknak két közös tulajdonságuk van: az egyik az, hogy van hangsúly előtti, hangsúlyos és hangsúly utáni része, másik pedig az, hogy a hangmenetet két fő részre bontják, egy fontosra, a tonémára és egy kevésbé fontosra (hangsúly előtti és hangsúly utáni részekre).

A mondatstruktúra szűkülésének megvan az ellentétes irányú mozgása is, a kitérülés. A mondathangsúlyos szótagot kivéve, a másik két tag tovább bővíthet, amely állhat egy vagy több szótagból, egy vagy több szóból is. Pl.: Он пришёл домой

поздно. Ebben a mondatunkban a mondathangsúly előtti részt három szó alkotja, az utána levőét pedig egy szótag. A tonéma utáni tag határa is ugyanígy kiterjedhet. Вы поедете на автобусе на экскурсию по Москве?

Az intonációs struktúrának mind az elő- mind az utóeleme különböző számú szóból vagy szótagból állhat, s néha egészen el is maradhat.

Az elmondottak alapján az intonációs konstrukció fogalmát így foglalhatjuk össze: egy mondat hangsúlyos, hangsúly előtti és hangsúly utáni részekre való tagolását, a mondathangsúlyt alkotó elemeket, a beszéd hangmagasságának, hangerősségének, színbeli és időbeli váltakozását, a hanglejtést, amely meghatározott tempóban pereg le, és szünetek tagolják, intonációs konstrukciónak nevezzük, orosz kezdőbetűiről röviden ИК-*nak* (kiejtése: iká).

7. *Az intonációval diferenciálható és nem diferenciálható* szintaktikai jelentések. Az intonációval kifejezhető jelentések bonyolultságának eredője az, hogy nem mindenféle szintaktikai jelentést differenciálnak, hanem azoknak csak egy részét. Következésképpen a szintaktikai jelentések két kategóriáját különböztetjük meg: intonációval diferenciálhatót és intonációval nem diferenciálhatót.

Kezdjük az utóbbival. Intonációval *nem diferenciálható* az időbeli és a térbeli viszony, a személy, a szám és a beszédrész kategória, amely az objektív valóság tárgyai és jelenségei közötti kapcsolatoknak és viszonylatoknak a mondatbeli kifejeződése.

Intonációval *mindig diferenciálható* a megnyilatkozás befejezettségének vagy befejezetlenségének volta.

Az intonációval és a grammatikai eszközök együttesével diferenciálható jelentések körébe tartozik a megnyilatkozás három kommunikatív alaptípusa: a közlés, a kérdés és a felszólítás, amely tulajdonképpen a mondat három nyelvtani alaptípusának felel meg, kijelentő, kérdő és felszólító mondatnak. Ezek a nyelvi tulajdonságok lehetővé teszik felismerésüket, de korántsem *mindig*, azért szükség van más, olyan mondatfonetikai eszközre, amely a jelentéstartalom között differenciál, és a beszéd folyamatába pontos, félreérthetetlen jelentést ad.

Az он читает книгу. A mondat kijelentő és kérdő jellege közötti különbséget csak az intonáció determinálja. A közlés és a kérdés intonációjának megkülönböztető sajátossága a hanglejtés különböző volta mind a magyar, mind az orosz nyelvben.

II. Az orosz nyelv intonációs modelljei.

Az orosz nyelvben logikai és grammatikai tények alapján az intonációnak öt fő-típusa van. Az intonáció nem határozható meg pontosan minden mondatfajtára vonatkoztatva, így nem beszélhetünk sajátos felszólító vagy óhajtó intonációról. (Ezért a mondatfajtákat nem is lehet intonáció alapján osztályozni). Csak a kiegészítendő és a kérdőszó nélküli eldöntendő kérdés intonációja elég határozott és jellegzetes ahhoz, hogy egy mondatfajta meghatározásának eszköze lehessen. [6]

Ezért a főtipusok leírásakor utalunk arra, hogy nem kizárólagosan egy-egy mondatfajta jellegzetes sajátosságáról, hanem más mondatfajtára is alkalmazható intonációról van szó, amely lényegében az utánakövetkező variációs altípusok ismertetéséből is kiderül.

ИК—1. Az első főcsoport egyszintagmás lezárt közlések intonációját foglalja magában. Ez a forma adja tisztán a típust.

A hangsúly előtti rész hanglejtése közepes szinten indul. A mondathangsúlyos részben, a tonémában, ahol világosan eldől a közlés jellege, irányt változtatva a

közepes hangmagasságról az alsóra ereszkedik (inkább esik), s ezen a szinten továbbmozog a zárószótagig, a befejeződésig.

Какой автобус?

Это пятый автобус.

A tonéma az új közlésen helyezkedik el.

Az intonáció sajátossága:

Két hangmagassága van	— közepes és mély.
Hangköze	— közepes.
Hangintenzitása	— kicsi.
Hanglejtés	— lebegő — ereszkedő — lebegő.

Az intonáció grafikus jelölése során a beszéd alaphangjának minden magassági és erősségi változását a mondatban szereplő szótagok szerint jelöljük. Tehát az intonációs struktúra a mondat egész szerkezetéhez viszonyítva az egyes tagok fölötti szinten helyezkedik el és olyan egység, amely a mondat szótagjai fölött lineárisan tagolható; ez a struktúra az adott mondatról elvonatkoztatva is él.

Alapvető intonációs nehézségek:

- A logikai hangsúly nélküli mondatok állományának folyamatos ejtése.
- A tonéma és a mondatvégi hanglejtés süllyesztése.
- A tonéma csökkenő intenzitású, lassúbb ütemű, hosszabb időtartamú ejtése.
- Az elő- és utótag folyamatos egybejtése, akkor is, ha az intonációs szerkezet, valamint a szó fonetikai és lexikai határa eltér.
- Az utótag alacsonyabb szinten való kiejtése az előtagnál.

A magyar anyanyelvűek tipikus hibái:

- Az egyszintagmás értelmileg lezárt mondatok hangsúly előtti és utáni részét szaggatottan, szünetekkel tördelve ejtik, pedig ezt a mondatot, ha több szóból áll is, megállás nélkül egybemondjuk, mintha egyetlen szó lenne.
- A tonémát nagyobb hangerővel mondják, és magasabb szinten ejtik a szükségesnél.
- A tonémát követő hanglejtésben enyhe emelkedés észlelhető.
- Az „énekítő” hanglejtés jellemez némelyeket.

Az ИК—I. variánsai: a) e forma szerint ejtjük a befejezettséget jelölő felsorolás-sal kapcsolatos kijelentő mondatot. Pl.: На столе лежат книги, газеты, журналы.

Я купил всё | вот хлеб, | вот молоко, | и вот колбаса.

b) A többszintagmás összetett kijelentő mondatban a mondateleji szintagmában a gondolat nyitvamaradását ИК—3. vagy ИК—4-el mondjuk. A záró mellékmondatban a gondolat zártságát ИК—1-el intonáljuk.

Pl.: Когда ему было 18 лет | он поступил в институт.

Ez az élő orosz beszéd jellemző tulajdonsága.

* A szavak fölé irt számok az intonációs főtípus számát jelzik.

ИК—2. A második főcsoport a kérdőszavas kiegészítendő kérdésforma.

A mondathangsúlyos szótag hordozói a *кто, где, сколько, что, какой* stb. kérdőszavak. Minthogy ezek helye a kérdő mondatban a frázis elején van, ennek megfelelően a tonéma is itt helyezkedhet el, de bármely más, logikailag kiemelt szón is.

A tiszta típus hangsúlyos indítású és kérdés jellegű. A hangsúly előtti tag hang-
lejtése egyenletes, közepes fekvésű vagy egy kissé emelkedő. A mondathangsúlyos
szótag hangmagasságának emelkedése a közepes szinten kezdődik, és felfelé emelkedik.
A kiemelés eszköze a tonéma magánhangzójának megnyújtása. Ezt a szótagot a
környezetéhez képest magasabban intonáljuk, és nagyobb intenzitással ejtjük. A hang-
magasság esésének tendenciája megkezdődhet a mondathangsúlyos szótagon belül,
vagy a következő szótagban. A hangsúly utáni részt átlagos hangerővel a közepes
fekvésnél mélyebben ejtjük. Ez nagyjából azonos az ИК—1. hangsúly utáni részével.

Когда вы идёте в кино?

Ebben a mondatban a beszélő azt szeretné kifürkészni, megtudni, hogy partnere,
mikor megy a moziba.

Amennyiben a logikai kiemelés révén a tonéma a mondat végén helyezkedik
el, mint pl. az alábbi mondatban: *Когда вы идёте в кино?*
akkor az esés a mondathangsúlyos szótagban kezdődik, de nem jut a középső vonal
alá, mint az ИК—1.-ben.

A logikai hangsúllyal kiemelt rész a kérdőszóról áttevődhet bármely más szóra,
s ilyen esetben az intonáció is a tonémának megfelelően módosul, de az alapséma
nem változik.

²
Сколько стоит эта книга?

²
Сколько стоит эта книга?

²
Сколько стоит эта книга?

²
Сколько стоит эта книга?

Ezekben a mondatokban pontosan annyi variációs lehetőség fordul elő, ahány
szóából áll.

Az intonáció sajátossága:

Két hangmagassága van	— egy közepes és egy mélyebb.
Hangköze	— közepes, vagy valamivel nagyobb.
Hangintenzitása	— nagy.
Hanglejtése	— lebegő — emelkedő — eső.

Alapvető intonációs nehézségek:

- A tonéma magánhangzójának megnyújtása.
- A tonémát követő hanglejtés süllyesztése.
- Az elő- és az utótag különböző szintű magasságbeli futtatása.
- Az intonációs központ mozgásának és a logikai kiemelésnek összhangba-
hozása.
- Ld. az ИК—1. d) pontját!

* A függőleges vonal a szünet helyét ábrázolja.

A magyar anyanyelvűek tipikus hibái:

- a) A kérdőszót a közepes fekvésnél magasabban ejtik.
- b) A tonémát nagyobb hangerővel és nem megnyújtással ejtik.
- c) A mondat végét „felkapják”.
- d) A logikai hangsúlyt nehezen érzékelik, vagy mellékesnek tartják.
- e) Az elő- és az utótagot egy magassági szinten mondják.

Az ИК—2. dallamvonalán alakulnak az alábbi variánsok.

a) Az „a” kapcsolatos kötőszós kérdőszavas kérdő mondat.

— Кто этот человек?

— Это самый молодой профессор в нашем институте.

— А сколько ему лет?

— Тридцать два.

b) A „разве”, „неужели” kérdő módosító szavakkal, valamint az „а что если” és az „а вдруг” kötőszavas szókapcsolatok emocionális viszonyt tükröző mondataival kifejezett kérdés. (Ld. még az ИК—3. c) pontját!) Pl.:

Неужели вы не знали об этом?

„а что если” „а вдруг” félelmet, aggodalmat fejez ki.

— А что если он не придет?

— Ну, что мы тогда будем делать!

* * *

— А вдруг он опаздывает?

— Следующий поезд через два часа.

* *

c) Ha a „ли” kérdőszó kételyt, kételkedést fejez ki, szintén ИК—2-vel intonáljuk. (Ld. még az ИК—3. f) pontját!)

Знает ли он это?

d) ИК—2a. A kijelentő mondat intonációja abban az esetben, ha egy szót kiemelünk és nagyobb nyomatékkal mondjuk.

Я приехал дпмой. (Én érkeztem meg és nem más.)

Я приехал домой. (Járművön és nem gyalog jöttem.)

Я приехал домой. (Hazajöttem és nem máshova.)

Lexikai kifejező eszközei a даже, ведь, это, именно

nyomatékosító szavak. Pl.: Ведь и он виноват. Даже он виноват. Именно он виноват.

e) Szembeállítás. A tagadás értelem szerint következik a kontextusból. Pl.:

Это карандаш, а не ручка.

f) A tisztán közlő szándékú felszólító mondatokat, mint pl. a megszólítást, figyelemfelkeltést, munkaszervezési szavakat, kifejezéseket szintén ezen a hangmeneten ejtjük a logikai hangsúly erőteljesebb kiemelésével.

Антон!	Там опасно!	Стой!
Иван!	Осторожно!	Машина!
Саша!	Спеши!	Автобус идёт!
Пишите!	Читайте!	Иди сюда!

Да здравствует свобода!

)A magyar nyelvben is azonos a felszólító és a kijelentő mondat intonációja.)

ИК—3. A harmadik főcsoport a kérdőszó nélküli (vagy névmástalan) eldöntendő kérdő mondat intonációs formája. A kérdés kiemelésének egyetlen eszköze az intonáció.

A mondathangsúly előtti rész a közepes hangfekvésben indul. A hangsúlyos szótagban a hangemelkedés — az előtaghoz viszonyítva — magasabb ponton kezdődik. A tonémán belül a hang élesen szökik, a magas hangfekvés felső határáig. A hangsúlyos szótag végén hirtelen esni kezd közepes hangfekvésre, s az alsón folytatódik a zárószótagig. Володя работает?

Az intonáció sajátossága:

Három magassága van — közepes — magas — mély.
 Hangköze — nagy.
 Hangintenzitása — közepes.
 Hanglejtése — lebegő — szökő — eső — lebegő.

Alapvető intonációs nehézségek:

- A hanglejtése magasabbra emelkedik, mint amilyen az előtag magassága.
- A hang hirtelen szökése és esése a tonémában.
- Az utótag hanglejtésének süllyesztése.
- A hangerő és a hangmagasság megkülönböztetése.
- A magyar nyelvben nincs meg ez az intonációs típus.

A magyar anyanyelvűek tipikus hibái:

- A tonémában nem emelik fel eléggé a hangot.
- A magánhangzó redukcióját nem tartják meg az egyes részek között.
- A zárószótagot elnyújtják, és magasabbra emelik.
- Ld. még az ИК—1. a); ИК—2. c), d), e) pontját!

Az ИК—3. dallamvonalán képződnek következő variánsok.

a) Az „или” mellérendelő választó kötőszavas kérdő mondat firtató, vallató jellegű. Вы будете работать | или отдыхать?

A predikátum ИК—3. az „или” kötőszavas szintagma ИК—2-vel ejtendő.

b) Visszakérdezés. A kértett visszakérdez a válaszra; mert nem értette azt jól, ismételtet meg akár győződni az információ helyességéről, vagy nem akar hinni a fülének, ezért újra megkérdezi, vagy megdöbbenetette a közlemény. Értelmileg abban különbözik a kiegészítendő kérdéstől [ИК—2.), hogy ott a kértett előzetesen semmit se tud a dologról, itt viszont már van bizonyos homályos sejtelme, csak nem tudja biztosan, ezért látja szükségességét a visszakérdezésnek.

— Сколько стоит эта книга?

— Пятьдесят копеек.

— Сколько?

c) A közlést ismétlő kérdés. A kérdezett mintegy meg akarja nyugtatni magát a válasz előtt, hogy helyesen értette beszédpartnerét, ezért megismétli a kérdést saját szavaival és csak azután válaszol rá. Ebben az intonációs formában az ismételt kérdő mondat zárószava a mondat hangsúlyos rész. A dallamvonal felemelkedik, a zárótagon pedig leesik.

— Где Вы работаете?

— Где я, работаю?

— В школе.

d) Magyarázó kérdő mondat igei állítmánnyal. A beszélő megállapítja, illetve nyugtázza a cselekvés célját. Az intonáció centruma ilyen esetben a kérdő mondat utolsó szaván helyezkedik el.

Вы идёте в буфет? Завтракать?

Вы едете на юг? Отдыхать?

e) A „разве, неужели, да, не-ли” kérdő módosító szavak segítségével kifejező kérdő mondat. Ez az intonáció emocionális értelmi árnyalatot ad a mondatnak. A „разве, неужели” a mondat elején helyezkedik el. A „разве” csodálkozást, meglepődést fejez ki. Pl.: Разве вы не знали об этом?

„А неужели” erős csalódást jelzi. Неужели Вы не знали об этом?

A „да” kötőszó akkor szerepel a kérdő mondatban, ha a beszélő véleményének megerősítését várja partnerétől, sokszor mintegy kiprovokálva a választ.

Вы едете на юг? Да? (А?)

Утренним поездом лучше ехать? Да?

A „не-ли” találgatást, tudakozódást fejez ki.

— Не | Вы | ли меня искали?

— Да, я.

* * *

— Не меня ли Вы искали?

— Да, Вас.

* * *

— Не искали ли Вы меня?

— Да | искали.

A kérdés megismétlésekor szintén az ИК—3-al intonáljuk a mondatot. Давно ли я приехал?

f) Kérdő mondat magyarázó kiegészítővel. Ha igei állítmányú kérdő mondat tal van dolgunk, akkor az intonáció ИК—3, ha nem, akkor ИК—2.

— Вы идёте в театр? На балет?

— Иду.

g) Felsorolás névszói állítmányú kérdéssel. Ha valamit kérdés formájában összegzünk, akkor az ИК—3, intonációs formát alkalmazzuk a közelésben. Ez a kérdés intonáció tekintetében kétféle lehet. Ha a mondatban az utolsó szót emeljük ki, akkor az egész frázist egybemondjuk. Ha viszont minden egyes felsorolt szót külön-külön is kiemelünk, akkor a kiemelést szünetekkel tagoljuk.

— Вам журналы за октябрь, ноябрь и декабрь?

— Да, | за эти месяцы.

— Вам журналы за октябрь, | ноябрь | и декабрь?

— Да, | за эти месяцы.

Ha a felsorolás tagjai nem állítmányok, akkor úgy ejtjük, mintha egyetlen szintagma lenne, folyamatosan.

— Вам журналы за октябрь, ноябрь и декабрь?

— Да, | и мне.

h) Magyarázó kijelentő mondat az ИК—3. dallamán, illetve az ИК—4-en is képződhet.

Онегин, добрый мой приятель, родился на берегах Невы.

i) Kijelentő mondat közbevetett magyarázattal, amely állhat a mondat elején, közepén vagy a végén. Ez a mondat alakulhat az ИК—3. és az ИК—4. dallamvonalán, sőt az ИК—1-en is.

Завтра утром я уезжаю, — сказала девушка.

Завтра утром | я уезжаю, — сказала девушка.

A kétszintagmás mondatban a gondolat nyitvamaradását az ИК—3. jelzi, az ИК—1. pedig a gondolat lezártágát.

Завтра утром, — сказала девушка, — я уезжаю.

A közbevetett rész a mondat közepén van olyan esetben, amikor az egyenes beszéd után a beszélő közlését kiemeljük, viszont utána még folytatás következik. Ebben az esetben az elő- és utótagot ИК—1-el, a kiemelt részt pedig ИК—4-el mondjuk.

Завтра утром я уезжаю, — сказала девушка, надевая пальто.

Ugyancsak a magyarázó intonáció dallamán fut a közbevetett fordulat is. A szünet előtti részt ИК—3-al vagy ИК—4-el, a záró részt pedig ИК—1-el intonáljuk.

Архитектор Иванов, автор этого проекта, | в отпуске.

A beszélő szavait az egyenes beszéd előtt ИК—1-el mondjuk. A közlést úgyszintén ezen a dallamon, de ha a közlést két szintagmára bontjuk, akkor az első szintagma ИК—3. vagy ИК—4. a záró pedig ИК—1.

Девушка сказала: | Завтра утром я уезжаю.

Девушка сказала: | Завтра утром | я уезжаю.

j) A felsorolást kifejező kijelentő mondat szintén futhat az ИК—3. dallamvonalán.

Ломоносов был ³физиком, ³химиком, ¹филологом.

k) A mondat eleji szemantikailag befejezetlen szintagmát közlő mondatban ИК—3-al vagy ИК—4-el mondjuk.

Когда ему было 18 лет, ³⁻⁴ | он поступил в институт. ¹

Вечером ³⁻⁴ | я пойду в театр. ¹

l) A szembeállítást közlő mondatban szintén ezen a dallamformán ejtjük. Ennek szintaktikai kifejező eszköze az „а” ellentétes kötőszó.

Это книга, ³⁻¹ | а это тетрадь. ¹

Az intonációs eszköz a szembeállítás fokozottságát hangsúlyozza, valamint a gondolat nyitvamaradását. (Lásd még az ИК—1, ИК—2, ИК—4-ben!)

Это не ручка, ³⁻⁴ | а карандаш.

ИК—4. A negyedik intonációs fő csoport az „а” kötőszóval kezdődő hiányos szerkezetű kérdő mondatokat foglalja magában. Minthogy ez a dallamforma a gondolat nyitvamaradását tükrözi, így természetes viszonyba kerül a hiányos szerkezetű kérdő mondatdal. Ez a mondat típus az előző mondat függvénye, s értelmileg vele alkot egy egységet.

Ennek az intonációs formának kétféle változata van, attól függően, hogy van-e, hangsúly utáni része, vagy nincs.

A) Ha a mondatstruktúra két elemes, hangsúly előtti és hangsúlyos részből áll tehát nincs meg a hangsúly utáni tag, akkor ennek megfelelően az intonálás közepes szinten indul, vagy valamivel alatta. A hangmagasság emelkedése a tonémában kezdődik — az elején kis esés lehetséges —, s egyenletesen emelkedik.

— Вы прочитали журналы? ³

— Да, [←] А Вы? [←]

— Я не смогу вернуться к семи вечера. ¹

— А к девяти? ¹

— Постараюсь. ¹

B) Amennyiben a mondatstruktúra teljes szerkezetű, akkor a hangmagasság hangsúly előtti része átlagos, közepes fekvésű. A vége felé jelentéktelen ereszkedés lehetséges. A hangsúlyos szótagot mind az elő-, mind az utótagnál mélyebben mondjuk, majd ezt követően a hangsúly utáni részben megindul az egyenletes emelkedés melyet gyorsabb követ, és a magas fekvés felső szintjéhez egész közel fejeződik be.

— Вы любите Горького? ³

— Люблю. ¹

— А Маяковского? ¹

— Его тоже. ¹

Az intonáció sajátossága:

Három hangmagassága van	— közepes — mély — magas.
Hangköze	— nagy.
Hangintenzitása	— közepesnél kisebb.
Hanglejtése	— lebegő — eső — emelkedő.

Az alapvető intonációs nehézségek:

- A hangsúlyos szótag hangmagasságának csökkentése.
- A hangsúly utáni részben a hangmagasság egyenletes, majd gyors emelése.

A magyar anyanyelvűek tipikus hibái:

- A tonémában a hangmagasságot nem süllyesztik, hanem felemelik.
- A mondat záró részét túlzottan megnyújtják.

Az ИК—4a intonációs típusban az egyenletes emelkedés már a tonémában megkezdődik. Viszont az emelkedés foka változó lehet. Ezen a dallamvonalon ejtjük a felsoroló kijelentő mondatot.

Az ИК—4. az inkább hivatalos stílus, az ИК—4a pedig emocionális jellegű. Pl.:
Закажите для экспедиции: два ящика сахара, | ящик конфет, | сто пачек печенья | и двадцать плиток шоколаду.

На юге ждали солнце, | море, | пение птиц на рассвете | и пальмы.
Közömbös kontextusban nincs lényeges különbség az ИК—4. és az ИК—4a között.

Az ИК—4. további variánsai:

a) Idetartozik az olyan típusú kérdő mondat, amely udvarias felszólítást, kérdést fejez ki.

Сегодня я весь день отвечал на вопросы. В поликлинике меня спросили:

- Ваше ⁴имя? ⁴Фамилия? ⁴Возраст?
— Меня зовут Николай. Фамилия Петров. Мне 20 лет.

- ⁴— Ваш билет? — остановил меня контролёр.
— Покажите его.

b) Szembeállítás az „a” ellentétes kötőszóval.

- ²— Где Вы отдыхали?
²— В Крыму.
⁴— А где Вы отдыхали в прошлом году?
²— На Кавказе.

A tonéma az ellentétet kifejező szón nyugszik.

c) Lásd az ИК—3-ban az *i*), *k*), *l*) alatt felsoroltakat.

Az УК—5. főtypus. Ez az intonációs főtypus a felkiáltó mondatnak felel meg. Ez a mondat csak annyiban kérdő, hogy kérdőszó van benne. A kérdőszó nem kérdést jelent, hanem valamilyen pozitív, esetleg negatív jellegű tulajdonságot, mennyiséget.

A hangsúly előtti részt közepes fekvésben, röviden ejtjük. A tonémában a hangmagasság emelkedik (mint az ИК—2-ben). A magánhangzót megnyújtjuk. A hangmagasság emelkedése folytatódik a hangsúly utáni tagon is. (Ezen a ponton az ИК—4-re emlékeztet.) A zárószótagon a hanglejtés a közepes hangmagasság alá esik. (Ez itt viszont eltér az ИК—4-től. (hangmagasságát szóhangsúly fokozása kísérheti, ez a szótagkiemelés az ИК—5. második központja is lehet. Pl.

Какие у него глаза!

Сколько здесь цветов!

Az intonáció sajátossága:

Három hangmagassága van	— közepes — magas — mély.
Hangköze	— közepes.
Hangintenzitása	— közepes.
Hanglejtés	— lebegő — emelkedő — lebegőeső.

Alapvető intonációs nehézségek:

- A tonémát magasabb szinten nagyobb hangerővel mondják.
- A lebegő hanglejtés hosszú volta.

A magyar anyanyelvünk tipikus hibái:

- Szünetekkel szabdadják a mondatokat.
- A tonémát nagyobb hangerővel és magasabb szinten intonálják.
- A mondat végét felemelik.
- Gyakran összekeverik az ИК—2-vel.

Ez az intonációs forma elragadtatást, de szemrehányást is kifejez. Pl.: Сколько я ждал вашего письма!

E mondat értelme, hogy nagyon sokáig vártam. Tehát szemrehányás érezhető ki belőle.

Ez az intonációs modell ritkán használatos.

Összegezés:

A vizsgálódás eredményeit a következőkben foglalhatjuk össze:

- Az intonáció értelmet s érzelmet egyaránt kifejez.
- Az intonáció dönt a közlés és a kérdés jellege között.
- Az intonáció eldönti a befejezett vagy befejezetlen jelleget.
- Vannak intonációs formák, amelyek átszövődnek más és másfajta mondatokba.
- Egy-egy mondatfajta többféle hanglejtésben mutatkozhat.
- Vannak közlő és felszólító mondatok, melyek a kérdés dallamán képződnek.
- Az összetett mondatok tagmondatainak a hanglejtései egymástól függetlenek, különbözők lehetnek.
- A nyelvi tények mondatfonetikai és akusztikai oldala olyan jelenségekre vet fényt, amelyek írásos közlésben nem mutatkoznak meg.

Intonációs táblázat a hanglejtés és a hangmagasság koordinátái szerint
(Teljes szerkezetű intonációs modellek alapján)

Intonációs főtípus	Hangsúly előtti rész	Mondathangsúlyos szótag	Hangsúly utáni rész
ИК — 1	lebegő közepes	ereszkedő mély	lebegő mély
ИК — 2 — 2a	lebegő közepes	emelkedő-eső közepesről magasodó	lebegő mély
ИК — 3	lebegő közepes	szökő-eső magas	lebegő mély
ИК-4-4a	lebegő közepes	ereszkedő mélyülő	emelkedő magasodó
ИК-5	lebegő közepes	emelkedő közepesről magasodó	lebegő-eső közepes-mély

A mondathangsúly előtti részt minden típusban *közepes* szinten intonáljuk.

A tonéma — ereszkedik: ИК-1-ben és kissé az ИК-4-ben.
 emelkedik: ИК-2-ben, ИК-4a-ban és az ИК-5-ben.
 szökik: ИК-3-ban.

A hangsúly utáni rész hanglejtése → a közepes szint alá ereszkedik az ИК-1, ИК-2, ИК-3-ban.
 ↘ a közepes szinten kezdődő egyenletes emelkedés az ИК-4, ИК-4a, ИК-5.

JEGYZETEK

- [1] KISVÁRDAI KÁROLY, Az auditív megértés néhány kérdése különös tekintettel a nyelvi laboratóriumi munkára. SZTF. Tud. Közl. [1971]
 [2] Az eredményeket BRIZGUNOVA 1963-ban „Az orosz beszéd gyakorlati fonetikája és intonációja”, valamint 1969-ben „Az orosz beszédhangok és intonáció” c. könyveiben publikált tanulmányában tette közzé. A magyarországi publikációk száma nem számottevő.
 [3] KISVÁRDAI i. m.
 [4] MOLNÁR IMRE, Eufonetika. Bp., [1966]: 19—20.
 [5] DEME LÁSZLÓ, A kiejtés törvényeinek tanítása és tanulmányozása. Nyr., XCIV/3 [1970]: 275—6.
 [6] A Mai Magyar Nyelv Rendszere. Leiró Nyelvtan. (Szerk. ТОМПА JÓZSEF. II. k. Bp., [1962]: 503—4.

БРЫЗГУНОВА, Е. А. Звуки и интонация русской речи. Лингафонный курс для иностранцев. Москва. [1969.]

A neves intonációkutató több példáját idézzük ebből a kézikönyvből. Az intonáció felosztását is tőle vettük át. Rajta kívül még BOLLA KÁLMÁN-tól vettük át példákat a Курс современного русского языка. Bp., 1970 Интонация c. fejezetből.

ФОНЕТИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА РЕЧИ И ПРЕПОДАВАНИЕ РУССКИХ ИНТОНАЦИОННЫХ МОДЕЛЕЙ

Кишвардаинэ Лацко И.—Кишвардаи Карой

В первой части статьи авторы объясняют, какая терминология используется при интонационном анализе. Раскрывается содержание основных понятий — терминов: фразовое ударение, интонация, темп речи и пауза. Устанавливаются их специфические функции, их своеобразная роль в обучении интонации. Анализируются структурные отношения интонации русского языка, рассматриваются дифференцируемые и не дифференцируемые интонацией синтаксические значения, а также круг значений, дифференцируемых интонацией и совокупностью грамматических средств.

Во второй части статьи авторы, используя свой преподавательский опыт и свои наблюдения, дополняют научные результаты, достигнутые русистикой в области изучения интона-

ции. Характеризуются главные и второстепенные группы интонационных моделей русского языка. Определяются характерные черты главных интонационных типов (качество высоты звука, интервала, интенсивности звука, интонации) и основные трудности. После этого авторы суммируют самые частые типичные принципы ошибок венгров.

Далее главные интонационные типы сводятся в таблицу на основе координат интонации и высоты звука. Говорится о том, что интонация в одинаковой мере выражает смысл и чувство, определяет характер сообщения и вопроса, а направление интонации решает законченный или незаконченный характер. Определённая интонационная форма может характеризовать разные предложения и наоборот, один и тот же тип предложения может иметь разные интонационные формы. Главные типы могут быть представлены в сложных предложениях. В заключительной части работы авторы обращают внимание на то, что исследование акустической стороны языка проливает свет на такие явления, которые в письменной форме языка не заметны.

Целью статьи является использование рассматриваемых вопросов в обучении русскому языку в Венгрии.

UNTERRICHT SATZPHONETISCHER MITTEL UND RUSSISCHER INTONATIONSMODELLE

Von I. Kisvárdai—K. Kisvárdai

Die Autoren klären im ersten Teil der Abhandlung die für die Analyse der Intonation und für den Unterricht nötige Terminologie, und zwar den Satzakzent, den Tonfall, das Sprechtempo und die Pausen als Grundbegriffe der satzphonetischen Mittel. Sie stellen ihre spezifische Funktion, ihre Rolle im Unterricht der Intonation fest. Sie analysieren die strukturellen Beziehungen der Intonation der russischen Sprache, dann untersuchen sie die durch Intonation differenzierbaren und undifferenzierbaren syntaktischen Bedeutungen, bzw. den Kreis der Bedeutungen, die mit Hilfe der Gemeinschaft von Intonation und grammatischen Mitteln zu differenzieren sind.

Im zweiten Teil der Abhandlung ergänzen die Autoren die bisherigen wissenschaftlichen Ereignisse der russischen Informationsuntersuchungen — auf ihrer Praxis im Sprachunterricht gebaut — mit ihren eigenen Unterrichtserfahrungen und Beobachtungen. Die Haupt- und Untergruppen der Intonationsmodelle der russischen Sprache werden von ihnen charakterisiert. Danach fassen sie die häufigsten typischen Fehlerquellen der Studenten ungarischer Sprache zusammen.

Zum Schluss fassen sie die Haupttypen der Intonation auf Grund der Koordinaten des Tonfalls und der Tonhöhe in einer Tabelle zusammen. Sie stellen fest, dass die Intonation Bedeutung und Gefühl gleicherweise ausdrückt, sich für Aussage oder für Frage entscheidet, die Richtung des Tonfalls aber bestimmt den abgeschlossenen oder unabgeschlossenen Charakter. Die einzelnen Informationsformen schlagen in Sätze anderen Typs um, und umgekehrt die einzelnen Satztypen können auch mehrere Melodien haben. Die Haupttypen können sich in zusammengesetzten Sätzen konzentrieren. Im letzten Satz machen die Autoren darauf aufmerksam, dass die Untersuchung der akustischen Seite der Sprache auf solche Erscheinungen Licht wirft, die durch die Buchstaben nicht einmal auffallen, geschweige denn, dass sie zu lösen wären.

Die Abhandlung erzieht die Nutzbarmachung der behandelten Fragen im heimischen russischen Sprachunterricht.